

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 8 (2018)

ISSN 2082-0917

DOI 10.24917/20820917.8.11

Rafał Klepka

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Neoautorytaryzm – w poszukiwaniu specyficznych cech reżimów politycznych sytuujących się między demokracją a autorytaryzmem

Wstęp

Badacze systemów politycznych rzadko traktują reżim demokratyczny jako monolityczny, niezmienny i rozwijający się w sposób jednokierunkowy. Większość niezliczonych rozważań naukowych odnoszących się do demokracji bądź to charakteryzuje jej specyficzne cechy odróżniające ją od totalitaryzmu i autorytaryzmu, bądź też częściej odnosi się do różnic w pojmowaniu i stosowaniu rozwiązań demokratycznych oraz właściwości konkretnych typów czy wariantów systemów demokratycznych. Z jednej strony taki stan rzeczy nie może dziwić. Dyskusje na temat cech charakterystycznych, zalet i odmienności w zakresie funkcjonowania systemów demokratycznych stanowią znaczącą część dorobku teoretyków myśli politycznej, specjalistów zajmujących się systemami politycznymi oraz instytucjami politycznymi¹. Badacze podnosząc problem różnorodności systemów demokratycznych, wskazują na jego różny poziom konsolidacji, dowodząc że nie tylko nie wszystkie systemy polityczne uznawane za demokracje są takie same, ale także utrzymując, że zakres demokracji w państwie współczesnym może być stopniowalny. Możemy mieć zatem do czynienia z demokracją skonsolidowaną, w której istniejące rozwiązania są powszechnie akceptowane i zasadniczo panuje zgoda co do kształtu ładu politycznego, ale także z demokracją nieskonsolidowaną, w przypadku której system polityczny wciąż się kształtuje, w dalszym ciągu pozostając nieokrzepłym i podatnym na chwilowe zmiany, a także z szeroką paletą rozwiązań sytuujących się pomiędzy pełną demokracją skonsolidowaną a dążącą do dojrzałości demokracją nieskonsolidowaną².

Niezależnie od zarysowanego podziału systemów demokratycznych, podkreślić należy z całą mocą popularność i powtarzalność określenia „kryzys demokracji” obecnego w literaturze politologicznej od dawna i odnoszącego się nie tylko,

¹ R.A. Dahl, *On Democracy*, Yale University Press, New Haven 2015; A. Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*, Yale University Press, New Haven 1999; G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited. Part One: the contemporary debate*, Chatham House Publishers, Chatham 1987.

² A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Arche, Gdańsk 2001, s. 23 i n.

a nawet nie przede wszystkim, do demokracji nieskonsolidowanych, czy takich, które na ścieżkę demokratyzacji wstąpiły stosunkowo niedawno³. Pojęcie to niejedenkrotnie odnosi się także do demokracji dojrzałych, pełnych, okrzepłych i skonsolidowanych. Mówi się wówczas o rozczarowaniu demokracją, niekiedy nawet o jej wyczerpaniu, często także o potrzebie jej głębokiej przebudowy czy odnowienia jej zasad. Podnosi się kryzys legitymizacji, daleko idący rozdźwięk pomiędzy dążeniami i potrzebami reprezentantów i reprezentowanych, wreszcie wskazuje się na powszechne niezadowolenie z istniejącego stanu rzeczy. Andrzej Antoszewski trafnie podkreślił w jednej ze swoich wypowiedzi, że coraz krótszy jest czas zadowolenia z demokratycznie wybranych rządzących. Coraz szybciej dochodzi do sytuacji, w której dopiero co po uzyskaniu demokratycznej legitymacji nowi rządzący stają w obliczu protestów, rozczarowań, jawnie wypowiedzianych przez rządzonych głosów sprzeciwu⁴. W tej sytuacji pojawiają się naturalne pytania o to, czy demokracja w kształcie, jaki znamy rzeczywiście jest już mniej atrakcyjna dla społeczeństw, czy możliwe jest jej zastąpienie innym typem reżimu politycznego, a jeśli tak, to jakim. Niemniej ważne pozostaje pytanie, czy zmiany, jakie dokonują się w ostatnich latach w wielu systemach politycznych, w tym także dynamiczna ewolucja polskiego systemu demokratycznego, prowadzą do wykreowania nowego, hybrydowego reżimu politycznego sytuującego się pozornie w ramach demokracji i przy wykorzystaniu jej instrumentów, w praktyce jednak dynamicznie oddalającego się od jej podstawowych założeń.

Celem niniejszej publikacji jest charakterystyka dotychczas znanych „klasycznych” reżimów politycznych, totalitaryzmu, autorytaryzmu i demokracji w kontekście zmian, jakie zachodzą w wielu skonsolidowanych i nieskonsolidowanych demokracjach. Podkreślenia wymaga, że artykuł ten odnosi się do zjawisk nowych, toczących się obecnie na oczach badaczy, stąd jego ocena, w zależności od dalszych kierunków rozwoju, może okazać się jedynie częściowo trafna. Należy jednak mieć na uwadze, że nauka o polityce nie może odnosić się jedynie do wydarzeń zamkniętych, a wypowiedzi naukowe powinny stanowić także wyraz polemiki, być głosem, a jednocześnie także i zaproszeniem do dyskusji.

Najdalej od demokracji

Reżimem sytuującym się w największej odległości od demokracji jest totalitaryzm, będący typem antyliberalnego i antydemokratycznego reżimu politycznego opartego na monopolizacji władzy przez rewolucyjną partię kierowaną przez charzmatycznego przywódcę i dominującą nad państwem i społeczeństwem za pomocą środków terroru i propagandy. Reżimy totalitarne realizują swoją politykę przy

³ A. Antoszewski, *Kryzys wyborów czy kryzys demokracji liberalnej?*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Centrum Studiów Wyborczych, Toruń 2017; N. Bobbio, *Liberalism and Democracy*, Verso, London, New York 2005; S. Ossowski, *Stan obecny i przyszłość liberalnej demokracji w Europie* [w:] *Kryzys liberalnej demokracji w Europie i próby jego zażegnania*, Ossowski S. (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 62–75.

⁴ A. Antoszewski, *Wykład „Demokracja a fale protestów”*, https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDdt_OCM&t=517s [dostęp: 13.08.2018].

użyciu różnych instytucji kontrolowanych przez jedną partię⁵, najczęściej wysoce scentralizowaną biurokrację, oficjalną i tajną policję, milicję partyjną, manipulację kulturą i opinią publiczną poprzez monopol mediów masowych oraz sieć organizacji założonych w całym państwie pozostających pod jego kontrolą, których zadaniem jest stałe utrzymywanie dyscypliny, indoktrynacja i mobilizacja jednostek i mas społecznych.

Badacze analizujący strukturę reżimów totalitarnych w Rosji, Włoszech i Niemczech, wskazali sześć podstawowych elementów tego reżimu politycznego. Są to:

- oficjalna ideologia, która obejmuje wszystkie istotne aspekty egzystencji człowieka i jest skierowana na doskonały stan ostateczny ludzkości;
- pojedyncza partia kierowana przez jednego człowieka, bez wątplenia poświęconego jej ideologii, zajmującego funkcję najwyższą w partii albo całkowicie powiązanego z biurokratyczną organizacją rządową;
- system kontroli terroru i policji;
- uwarunkowany technologicznie, niemal całkowity monopol kontrolujący wartość wszystkich środków masowej komunikacji;
- podobny technologicznie uwarunkowany, niemal całkowity monopol i kontrola wszelkich środków skutecznej walki zbrojnej;
- centralna kontrola i kierowanie całą gospodarką przez biurokratyczną koordynację jej podmiotów⁶.

Niektórzy uczeni uważają masową eksterminację za niezbędną cechę, której obecność sprawia, że reżim jest naprawdę totalitarny, inni twierdzą, że może istnieć totalitaryzm bez terroru lub podkreślają rolę charyzmatycznego przywódcy lub mobilizację mas jako zasadniczą cechę reżimów totalitarnych⁷.

Wbrew powszechnej opinii, pojęcia totalitarny i totalitaryzm nie zostały wymyślone przez B. Mussoliniego, mimo że reżim ten był jedynym, który określał siebie mianem totalitaryzmu. Oba słowa zostały pierwotnie użyte przez włoskich antyfaszystów kilka miesięcy po nominowaniu przez króla Mussoliniego na premiera 29 października 1922 r. W listopadzie 1923 r. liberalny antyfaszysta, G. Amendola, prawdopodobny twórca słowa totalitaryzm, określił faszyzm jako przesiąknięty duchem totalitarnym, używający przemocy, by narzucić ideologię jako formę wiary obowiązującą wszystkich Włochów⁸. W tym samym okresie katolicycy antyfaszyści użyli tego nowego przymiotnika do zdefiniowania faszyzmu jako religii politycznej uświęcającej naród i państwo, a więc w swej istocie antychrześcijańskiej.

Po przejęciu władzy przez Hitlera w 1933 roku i ustanowieniu w Niemczech jednolitego reżimu, określenie państwo totalitarne było powszechnie używane

⁵ R. Klepka, *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 39.

⁶ E. Gentile, *Totalitarian Regimes*, [w:] *International Encyclopedia of Political Science*, Badie B., Berg-Schlosser D., Morlino L. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2011, s. 2631.

⁷ J.J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London 2000, s. 100–114.

⁸ E. Gentile, *Totalitarian Regimes...*, s. 2628.

przez intelektualistów i polityków do definiowania nowych reżimów antydemokratycznych w Rosji, Włoszech i Niemczech w celu ich odróżnienia od starożytnego despotyzmu i współczesnych dyktatur rozrastających się w całej Europie w okresie międzywojennym. W latach trzydziestych coraz więcej uczonych w Europie i Stanach Zjednoczonych przedstawiało różne interpretacje reżimów totalitarnych, podkreślając ich nowatorski charakter⁹. Podnosili oni, że podstawową cechą totalitaryzmu był jednopartyjny reżim stworzony przez antydemokratyczny masowy ruch, który wykorzystywał paramilitarną przemoc i terror w połączeniu z ordynacją wyborczą, tak jak w przypadku faszyzmu i nazizmu, aby podbić i utrzymać władzę, czyniąc trwałą swoją własną dyktaturę jako państwa policyjnego opartego na supremacji charyzmatycznego przywódcy i oligarchii pojedynczej partii. Wśród innych charakterystycznych cech państwa totalitarnego wskazywano kult najwyższego przywódcy partii, który był wywyższony i czczony jak półbóg przez zwolenników i przez masy, absolutną centralizację państwa w obszarach administracyjnych i politycznych, kontrolę państwa nad gospodarką, mobilizację społeczeństwa, której głównym celem było odnowienie i przekształcenie jednostki i mas w zgodzie z obowiązującą ideologią, fanatyzm i ducha misyjnego reżimu jednopartyjnego, rygorystyczny monopol edukacji mobilizującej młodzież, wykorzystanie metod modernizacji technologicznej i organizacyjnej w celu mobilizacji mas oraz rozwój intensywnej i stałej działalności zbiorowej indoktrynacji poprzez masowe organizacje, festiwale, parady, konkursy, plebiscyty i sport¹⁰.

Blżej demokracji

Blżej demokracji sytuuje się autorytaryzm, będący typem reżimu politycznego, w którym władza jest w dużej mierze skoncentrowana w rękach jednej osoby lub niewielkiej grupy osób. Na ogół autorytarny reżim zakłada, że stoi ponad prawem, a jego funkcjonowanie oparte jest przede wszystkim na osobowości i charyzmie pojedynczego przywódcy lub woli elity, która przejmuje władzę dla własnych celów. Autorytaryzm implikuje nieograniczony autorytet państwa i całkowite posłuszeństwo poddanych, a w niektórych przypadkach może prowadzić do totalitaryzmu. Odmienne niż ma miejsce w przypadku totalitaryzmu, państwo autorytarne nie niszczy porządku politycznego ani też nie charakteryzuje go eliminacja sfery prywatnej, w ramach autorytarnego państwa możliwe jest funkcjonowanie organizacji, które cieszą się pewną niezależnością od władzy państwa, o ile jednak nie negują całkowicie systemu politycznego.

Do początku lat 60. XX wieku istniała zasadnicza dychotomia w rozróżnianiu reżimów politycznych polegająca na określaniu ich albo mianem systemów demokratycznych albo totalitarnych. Reżimy autorytarne były często traktowane jako typ reżimu totalitarnego. Jednak wraz z upadkiem III Rzeszy i późniejszą transformacją

⁹ E. Webb, *Totalitarianism and Authoritarianism*, [w:] *21st Century Political Science: A Reference Handbook*, Ishiyama J.T., Breuning M. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2010, s. 251–252.

¹⁰ H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Houghton Mifflin Harcourt, Orlando, Austin, New York, San Diego, London 1973.

w byłym Związku Radzieckim oraz upadkiem reżimów totalitarnych po II wojnie światowej i w latach 50. XX wieku, autorytarne reżimy polityczne stały się dominującą formą niedemokratycznego sposobu sprawowania władzy w państwie¹¹.

Pierwszą teorię reżimów autorytarnych zaproponował J.J. Linz, wskazując, jakie cechy odróżniają je od demokracji i reżimów totalitarnych¹². Reżimy autorytarne w drugiej połowie XX wieku zaczęły przyciągać większą uwagę obserwatorów życia politycznego w związku z pojawieniem się wojskowo-biurokratycznych reżimów autorytarnych w znacznej części Ameryki Łacińskiej¹³, a po globalnym odrodzeniu się demokracji określanej przez S. Huntingtona „trzecią falą demokratyzacji” w latach 80. i 90., pojawieniem się jeszcze nowszego typu autorytaryzmu wyborczego. Jego charakterystyczną cechą pozostaje to, że sytuuje się w szarej strefie pomiędzy liberalnymi demokracjami a zamkniętymi reżimami, w których nie odbywają się nawet fasadowe wybory¹⁴. Uwagę zwracają także zmiany będące przedmiotem niniejszego artykułu. Mianowicie, w XXI wieku w wielu państwach cechujących się długimi tradycjami demokratycznymi, jak również w niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej pojawił się znów powrót do idei rządów stawiających się ponad prawem, określane przez badaczy mianem neoautorytaryzmu.

Pierwszą cechą konstytuującą autorytaryzm jest ograniczony pluralizm, który uwypukla jego odmiennność od prawie nieograniczonego pluralizmu liberalnych demokracji i całkowitego braku pluralizmu w reżimach totalitarnych. Skala ograniczenia pluralizmu jest odmienna w różnych przypadkach i podtypach reżimów autorytarnych. Drugim elementem definiującym autorytarne reżimy jest obecność mentalności, a nie silnej ideologii. Zdaniem Linza, w przeciwieństwie do bardziej sztywnej, systematycznej, racjonalnie rozwiniętej, utopijnej i wszechstronnej natury ideologii, mentalność jest mniej systematycznym i bardziej amorficznym sposobem myślenia i odczuwania, bardziej emocjonalnym niż racjonalnym¹⁵. Chociaż rozróżnienie to nie jest jednoznaczne, wskazać można, że w autorytaryzmach w centrum uwagi stawia się mniej lub bardziej niejednoznacznie rozwinięte wartości, takie jak ojczyzna, naród, porządek, hierarchia, tradycja, rasa, pochodzenie etniczne i inne. Kluczową ich cechą polityczną jest to, że właśnie dlatego, że są one niejednoznaczne i nierozwinięte intelektualnie, tworzenie wokół nich szerszych koalicji politycznych w celu budowania podstaw reżimu jest znacznie łatwiejsze niż w przypadku precyzyjnych, rozwiniętych ideologii. Trzeci element konstytuujący autorytaryzm, brak szerokiej mobilizacji politycznej, stanowi o kolejnej zasadniczej różnicy w stosunku do reżimów totalitarnych. Cecha ta jest ściśle powiązana z poprzednią, ponieważ pod nieobecność ideologii trudno jest realizować skuteczną politykę mobilizacji i przyciągać zaangażowanych wyznawców, którzy chcieliby usilnie popierać reżim.

¹¹ E. Özbudun, *Authoritarian Regimes*, [w:] *International Encyclopedia of Political Science*, Badie B., Berg-Schlosser D., Morlino L. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2011, s. 107–108.

¹² J.J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes...*, s. 159 i n.

¹³ R. Klepka, *Parlament w państwie federalnym...*, s. 36.

¹⁴ S.P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, London 1993, s. 253 i n.

¹⁵ J.J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes...*, s. 162.

Fakt, iż reżimy autorytarne rozciągają się w szerokim obszarze pomiędzy tymi systemami politycznymi, które już nie są totalitaryzmami a tymi, które jeszcze nie są demokracjami, pozwala dostrzegać stopniowalny poziom autorytaryzmu, rozumiany jako zakres jego konsolidacji. Nieskonsolidowany autorytaryzm występuje wszędzie tam, gdzie czy to przez nieudolność rządzących czy za ich przyzwoleniem, istnieje możliwość działania opozycji, choć nie ma pełnej możliwości alternacji władzy, a więc opozycja nie zajmie miejsca rządzących. Z kolei skonsolidowany autorytaryzm oznacza takie zbudowanie norm i wartości reżimu politycznego, by bezalternatywność polityczna, wyrażająca się w jednoznacznie określonym braku możliwości zmiany rządzących bez zgody obecnie sprawujących władzę, stanowiła kluczową cechę systemu politycznego.

Między demokracją a autorytaryzmem

Sama demokracja definiowana i określana była na dziesiątki sposobów przez licznych badaczy. Jej minimalistyczne proceduralne ujęcie, zaproponowane przez Josepha Schumpetera, akcentuje, że warunkiem niezbędnym jej istnienia jest przeprowadzanie cyklicznych i rywalizacyjnych wyborów. Według tego austriackiego uczonego demokracja jest „tym rozwiązaniem instytucjonalnym dochodzenia do decyzji politycznych, w którym jednostki uzyskują moc decydowania poprzez walkę konkurencyjną o głosy wyborców”¹⁶.

Robert Dahl w latach 50. minionego stulecia podkreślał, że aby ideał demokracji był urzeczywistniony spełnionych musi zostać osiem warunków:

- istnienie alternatywnych źródeł informacji – nie kontrolowanych przez jedną elitę;
- swoboda ekspresji poglądów i ocen politycznych;
- powszechne prawo udziału w wyborach;
- zapewnienie warunków do odbycia wyborów opartych na zasadach uczciwości, wolności i równości szans, najlepiej wyrażanych formułą „jeden wyborca – jeden głos”;
- rywalizacja pomiędzy liderami politycznymi o głosy wyborców oraz inne przejawy poparcia;
- możliwość ubiegania się o urzędy publiczne – powszechnie dostępna dla wyborców;
- stworzenie warunków do swobodnego zakładania i działania organizacji politycznych, przede wszystkim partii;
- zapewnienie zgodności działania instytucji wybieralnych z preferencjami wyborców wyrażonymi w akcie głosowania i w innych formach ekspresji politycznej¹⁷.

W sytuacji, w której dostrzegalny jest deficyt rozwiązań demokratycznych, mimo istnienia formalnych ram systemu demokratycznego, zasadne wydaje się

¹⁶ J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London, New York 2013, s. 250.

¹⁷ R.A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago, London 1956, s. 63–81.

pytanie o to, czy mówić można o nowym typie systemu politycznego, który nie spełnia już cech demokracji, ale jeszcze nie wypełnia także założeń autorytaryzmu. Neoautorytaryzm można w takiej sytuacji określić jako specyficzny reżim cywilny, w którym istnieją formalne instytucje demokratyczne i są postrzegane jako podstawowy sposób sprawowania władzy, ale w których rządzący nadużywają instytucji państwa dzięki posiadanej przewadze w stosunku do swoich politycznych oponentów. Takie reżimy są konkurencyjne, ponieważ partie opozycyjne używają demokratycznych instytucji, aby poważnie zakwestionować władzę rządzących, ale nie są demokratyczne, ponieważ pole gry jest mocno wypaczone na korzyść sprawujących władzę. Konkurencja jest zatem realna, ale niesprawiedliwa¹⁸.

Balansowanie na granicy demokracji i autorytaryzmu pojawia się w różnych grupach państw z odmiennych przyczyn. W państwach Ameryki Łacińskiej, Afryki lub Azji możemy mówić o ułomnej demokracji albo etapie przejściowym od systemu autorytarnego do demokracji. W państwach Europy Środkowo-Wschodniej, takich jak Polska czy Węgry, przejawy autorytaryzmu tłumaczy się niedostatecznym poziomem konsolidacji demokracji. Zbyt krótkie tradycje demokratyczne prowadzą w tej grupie państw do trwających niekiedy dłuższy okres rządów populistów lub ugrupowań skrajnych, które wykorzystują nabyte w drodze wyborów możliwości sprawowania władzy do dokonania takich przekształceń systemu politycznego, by uniemożliwić realną alternację władzy w kolejnej elekcji. Tendencje prowadzące do neoautorytaryzmu obecne są jednak także w grupie państw określanych jako dojrzałe demokracje zachodnie. W tym wypadku badacze oceniają, że ich przyczyną jest ogólny kryzys demokracji, partii politycznych oraz wyborów. Te ostatnie ze święta demokracji przekształcają się niejednokrotnie w traumę demokracji. Wyborcy skłonni są głosować raczej przeciw rządzącym niż za określoną ideą czy koncepcją polityczną. Oczekiwania wyborców w państwach zachodnich wiodą w stronę rozwiązań populistycznych, skrajnych i niejednokrotnie ich głównym motywem jest rozczarowanie rządzącymi dotychczas, choć też kierunek oczekiwanych dążeń i zmian artykułowanych przez elektorat ma charakter antyideologiczny i trudny do bliższego określenia¹⁹.

W odniesieniu do wyborów wskazać można, że z jednej strony są one konkurencyjne, ponieważ główni kandydaci opozycji rzadko są wykluczani, partie opozycyjne są w stanie prowadzić kampanię wyborczą i nie ma masowych oszustw. Z drugiej strony wybory często nie są wolne i prawie zawsze są niesprawiedliwe. W niektórych przypadkach dochodzi do manipulowania listami wyborców, wypełnianiem kart do głosowania lub fałszowaniem wyników, jak na Dominikanie w 1994 r. lub na Ukrainie w 2004 r. Chociaż takie oszustwo może zmienić wynik wyborów, to nie jest tak poważne, żeby sam akt głosowania był pozbawiony sensu. W systemach neoautorytarnych może dochodzić do zastraszania działaczy opozycji, wyborców

¹⁸ S. Levitsky, L.A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 5 i n.

¹⁹ R.D. Kelemen, *Europe's Other Democratic Deficit: National Authoritarianism in Europe's Democratic Union*, „Government and Opposition” 2017, t. 52, nr 2.

i obserwatorów wyborów. Takie nadużycia nie są jednak wystarczająco istotne ani usystematyzowane, aby uniemożliwić opozycji prowadzenie kampanii wyborczej²⁰.

W reżimach neoautorytarnych swobody obywatelskie są nominalnie gwarantowane i przynajmniej częściowo respektowane. Istnieją niezależne media, a grupy obywatelskie i opozycyjne mogą działać. Przez większość czasu mogą się swobodnie spotykać, a nawet protestować przeciwko rządowi. Jednak wolności obywatelskie są często łamane. Opozycyjni politycy, niezależni sędziowie, dziennikarze, działacze na rzecz praw człowieka i inni krytycy rządowi są narażeni na prześladowania, aresztowania, a nawet gwałtowne ataki. Niezależne media są często zastraszane, atakowane, rzadziej zaś zawieszane lub zamykane. W niektórych reżimach jawne represje, w tym aresztowanie liderów opozycji, zabijanie działaczy opozycji i gwałtowne represje wobec protestów są powszechne, spychając te reżimy do krawędzi pełnego autorytaryzmu.

Badacze formułują rozliczne wątpliwości oraz pytania dotyczące przyszłości systemu demokratycznego na Węgrzech²¹, we Francji²², we Włoszech²³ czy nawet w USA, często wskazując na rolę, jaką odgrywa populizm, będący coraz częściej stosowaną strategią politycznej aktywności polityków i partii politycznych²⁴.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na kilka charakterystycznych cech rozwoju polskiego systemu politycznego. Jego ewolucja pozostawia bowiem także liczne wątpliwości odnoszące się do charakteru zmian, jakie dokonały się w tym państwie po 2015 roku. Wówczas to zwycięstwo PiS doprowadziło do powstania pierwszego w historii postkomunistycznej Polski rządu jednopartyjnego, który dla zagwarantowania sobie większości parlamentarnej nie potrzebował koalicjanta²⁵. To sprawiło, że PiS, jak wskazuje Radosław Markowski, mógł po wyborach podjąć działania nieskrępowane przez demokratyczne procedury, przepisy konstytucyjne i „dobre obyczaje” pluralizmu. Działania nowego rządu nie ograniczyły się do utrwalania i pogłębiania podziałów symbolicznych czy radykalizacji języka. Część badaczy podnosi, że już w pierwszych trzech miesiącach po wyborach PiS podjęło znaczące kroki w cofaniu demokratycznych przemian w Polsce. Dokonano zmian w Trybunale Konstytucyjnym w zasadzie paraliżując działanie tej instytucji i łamiąc

²⁰ S. Levitsky, L.A. Way, *Competitive Authoritarianism...*, s. 8.

²¹ A. Buzogány, *Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation?*, „Democratization” 2017, t. 24, nr 7.

²² J. Rydgren, *France: The Front National, Ethnonationalism and Populism*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008.

²³ M. Tarchi, *Italy: the promised land of populism?*, „Contemporary Italian Politics” 2015, t. 7, nr 3.

²⁴ D. Albertazzi, D. McDonnell, *Introduction: The Sceptre and the Spectre*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008; F. Panizza, *Introduction: Populism and the Mirror of Democracy*, [w:] *Populism and the Mirror of Democracy*, Panizza F. (red.), Verso, London, New York 2005; G. Pasquino, *Populism and Democracy*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008.

²⁵ K. Marcinkiewicz, M. Stegmaier, *The parliamentary election in Poland, October 2015*, „Electoral Studies”, 2016, t. 41, s. 224.

tym samym Konstytucję Rzeczypospolitej z 1997 roku. Ponadto rząd przejął bezpośrednią kontrolę nad powoływaniem i odwoływaniem urzędników służby cywilnej, których zwolnienie po zmianach może nastąpić z powodu zwykłego podejrzenia o niewłaściwe postępowanie, co do pewnego stopnia kwestionuje tak podstawowe wartości prawne jak domniemanie niewinności podejrzanego²⁶. Rząd przejął także kontrolę nad mediami publicznymi, nadając im państwowy charakter i wyraźnie prorządową narrację. Relacjonowanie polityki przez media publiczne po zmianach stało się jednostronne, a programy informacyjne zmieniły się na bardziej stronnnicze niż kiedykolwiek wcześniej, co czyni z nich narzędzie rządowej propagandy²⁷.

W największym stopniu zagrożona wydaje się demokratyczna zasada trójpodziału władzy. Zdominowana przez jedną partię w wyniku demokratycznie wygranych wyborów legislatura i egzekutywa postawiły sobie za cel dokonanie zmian prawa w taki sposób, aby pozornie w zgodzie z konstytucją, podporządkować sobie także władzę sądowniczą, w tym Sąd Najwyższy, Krajową Radę Sądownictwa, a tym samym także i sądy powszechne. Działania te podejmowane są bez dokonywania zmian konstytucji, choć zmieniane ustawy w istocie modyfikują zasady działania instytucji, których kompetencje i długość kadencji określono w konstytucji. Uwagę zwraca także tempo zmian. Głosowania odbywające się nocą i bardzo krótki czas pomiędzy kolejnymi czytaniem projektów ustaw, głosowaniami w komisjach i w drugiej izbie oraz podpisywaniem ustaw przez głowę państwa, w zasadzie uniemożliwiają prowadzenie szerokiej merytorycznej debaty, udział ekspertów czy bodaj wysłuchanie głosu opozycji. Nie sposób ukryć, że tak tryb, jak i sposób dokonywanych zmian jawi się jako jakościowo odmienny od dotychczasowego sposobu procedowania nad zmianami ustaw w Polsce po 1989 roku²⁸.

Komentarze i opinie dotyczące zmian w polskim systemie politycznym pojawiające się w mediach są zwykle emocjonalne, niejednokrotnie ich autorzy wypominają sobie stronnictwo polityczne. Zwolennicy zmian podnoszą, że są one głębsze niż kiedykolwiek dotąd z uwagi na fakt, iż po raz pierwszy jedna partia może po wyborach realizować swój program bez porozumienia z koalicjantem. Przeciwnicy z kolei wskazują, że zmiany dotyczą materii przekraczającej w znaczącym stopniu mandat, jaki rządzący dostali od wyborców. Charakter i specyfika zmian dotyczących głównie judykatury, mając na uwadze rolę, jaką pełni ona w polskim systemie politycznym, pozwalają snuć obawy, że zasadniczy cel podejmowanych reform ma polegać na uniemożliwieniu dokonania demokratycznej alternacji władzy w kolejnych procedurach wyborczych.

²⁶ R. Markowski, *The Polish parliamentary election of 2015: a free and fair election that results in unfair political consequences*, „West European Politics”, 2016, t. 39, s. 1319.

²⁷ R. Klepka, *Ewolucja Wiadomości TVP1: od medialnej stronnictwa do propagandy politycznej*, [w:] *Walka informacyjna. Uwarunkowania-incydenty-wyzwania*, Batorowska H. (red.), Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej, Katedra Kultury Informacyjnej i Zarządzania Informacją, Kraków 2017, s. 244 i n.; R. Klepka, *Relacjonowanie polityki w „Wiadomościach” TVP1 po wyborach parlamentarnych w 2015 roku: obiektywne czy stronnictwo?*, „Political Preferences” 2017, nr 17, s. 155 i n.

²⁸ Obszerną i bardzo szczegółową analizę zmian wprowadzanych w Polsce po 2015 roku daje Wojciech Sadurski: W. Sadurski, *How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding*, „Sydney Law School Research Paper” 2018, nr 1.

Zakończenie

Mając na uwadze zmiany, jakie dokonują się w wielu państwach, nie tylko w Europie Środkowo-Wschodniej otwarte pozostają pytania o specyfikę systemów politycznych, jakie powstają w wyniku dokonywanych reform. Być może coraz popularniejszym w przyszłości będzie reżim hybrydowy, mający istotne cechy zarówno demokracji, jak i autorytaryzmu. Odróżniałby się on od pełnego autorytaryzmu tym, że istniałyby w nim kanały konstytucyjne, przez które grupy opozycyjne konkurowałyby o władzę wykonawczą. Wybory odbywałyby się regularnie, a partie opozycyjne nie byłyby prawnie zabronione. Dotychczasowe doświadczenia takich systemów pozwalają wskazać, że działalność opozycyjna ma w nich charakter jawny: partie opozycyjne mogą otwierać biura, rekrutować kandydatów i organizować kampanie, a politycy rzadko są zatrzymywani lub więzieni. Demokratyczne procedury mają więc wystarczające znaczenie dla grup opozycyjnych, aby traktować je poważnie jako arenę, na której można rywalizować o władzę. Tym, co odróżnia neoautorytaryzm od demokracji, jest jednak fakt, że istniejące nadużycia państwa dotyczą wolnych wyborów oraz swobód obywatelskich. Istota takiego reżimu polega bowiem na pozornym przestrzeganiu i instrumentalnym traktowaniu konstytucji. Ważniejsza pozostaje formalna zgodność z konstytucją niż z jej duchem i ideą. Ponadto charakterystyczne dla nowych reżimów pozostaje także głębokie przekonanie rządzących, że mają prawo do przeprowadzania radykalnych zmian, a to za sprawą reprezentowania większości, która nie musi oglądać się na opozycję reprezentującą mniejszość.

Rozwój systemów politycznych Polski oraz innych wskazanych państw, a w szczególności analiza wyników kolejnych elekcji, głównie parlamentarnych, pozwoli lepiej odpowiedzieć na pytanie, czy mamy do czynienia z kryzysem demokracji, czy też rzeczywiście reżim ten ustępuje miejsca nowemu typowi systemu politycznego.

Bibliografia

- Albertazzi D., McDonnell D., *Introduction: The Sceptre and the Spectre*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008.
- Antoszewski A., *Kryzys wyborów czy kryzys demokracji liberalnej?*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Centrum Studiów Wyborczych, Toruń 2017.
- Antoszewski A., *Wykład „Demokracja a fale protestów”*, https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDt_OCM&t=517s [dostęp: 13.08.2018].
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Arche, Gdańsk 2001.
- Arendt H., *The Origins of Totalitarianism*, Houghton Mifflin Harcourt, Orlando, Austin, New York, San Diego, London 1973.
- Bobbio N., *Liberalism and Democracy*, Verso, London, New York 2005.
- Buzogány A., *Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation?*, „Democratization” 2017, t. 24, nr 7.
- Dahl R.A., *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago, London 1956.

- Dahl R.A., *On Democracy*, Yale University Press, New Haven 2015.
- Gentile E., *Totalitarian Regimes*, [w:] *International Encyclopedia of Political Science*, Badie B., Berg-Schlosser D., Morlino L. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2011.
- Huntington S.P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, London 1993.
- Kelemen R.D., *Europe's Other Democratic Deficit: National Authoritarianism in Europe's Democratic Union*, „Government and Opposition” 2017, t. 52, nr 2.
- Klepka R., *Ewolucja Wiadomości TVP1: od medialnej stronnicości do propagandy politycznej* [w:] *Walka informacyjna. Uwarunkowania-incydenty-wyzwania*, Batorowska H. (red.), Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej, Katedra Kultury Informacyjnej i Zarządzania Informacją, Kraków 2017.
- Klepka R., *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
- Klepka R., *Relacjonowanie polityki w „Wiadomościach” TVP1 po wyborach parlamentarnych w 2015 roku: obiektywne czy stronnice?*, „Political Preferences” 2017, nr 17.
- Levitsky S., Way L.A., *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Lijphart A., *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*, Yale University Press, New Haven 1999.
- Linz J.J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London 2000.
- Marcinkiewicz K., Stegmaier M., *The parliamentary election in Poland, October 2015*, „Electoral Studies”, 2016, t. 41.
- Markowski R., *The Polish parliamentary election of 2015: a free and fair election that results in unfair political consequences*, „West European Politics” 2016, t. 39.
- Ossowski S., *Stan obecny i przyszłość liberalnej demokracji w Europie*, [w:] *Kryzys liberalnej demokracji w Europie i próby jego zażegnania*, Ossowski S. (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Özbudun E., *Authoritarian Regimes*, [w:] *International Encyclopedia of Political Science*, Badie B., Berg-Schlosser D., Morlino L. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2011.
- Panizza F., *Introduction: Populism and the Mirror of Democracy*, [w:] *Populism and the Mirror of Democracy*, Panizza F. (red.), Verso, London, New York 2005.
- Pasquino G., *Populism and Democracy*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008.
- Rydgren J., *France: The Front National, Ethnonationalism and Populism*, [w:] *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Albertazzi D., McDonnell D. (red.), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2008.
- Sadurski W., *How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding*, „Sydney Law School Research Paper” 2018, nr 1.
- Sartori G., *The Theory of Democracy Revisited. Part One: the contemporary debate*, Chatham House Publishers, Chatham 1987.
- Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London, New York 2013.

Tarchi M., *Italy: the promised land of populism?*, „Contemporary Italian Politics” 2015, t. 7, nr 3.

Webb E., *Totalitarianism and Authoritarianism*, [w:] *21st Century Political Science: A Reference Handbook*, Ishiyama J.T., Breuning M. (red.), SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2010.

Neo-authoritarianism – in search of specific features of political systems located between democracy and authoritarianism

Abstract

The article asks a question about the directions of development of modern democracy. Many researchers emphasize that we are dealing with a crisis of democracy. The events that take place in consolidated democracies (USA, Italy, Great Britain) and non-consolidated ones (Poland, Hungary) ask new questions. The traditional typology of political regimes into totalitarian, authoritarian and democracies gradually seems to stop to describe the changes taking place. Democracies are increasingly changing through populists and the ruthless dictation of political decisions by the majority in a direction far removed from democratic ideals. In such political systems, many solutions are still on the verge of democratic activities. By giving selected examples of changes that have taken place in the Polish political system after 2015, the author asks the question whether a new political regime is emerging – neo-authoritarianism. It is a hybrid regime located between democracy and authoritarianism.

Słowa kluczowe: demokracja, neoautorytaryzm, autorytaryzm, totalitaryzm, system polityczny

Keywords: democracy, neo-authoritarianism, authoritarianism, totalitarianism, political system

Rafał Klepka

doktor nauk politycznych, medioznawca i menedżer, adiunkt w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, prowadzi badania nad relacjonowaniem wybranych zjawisk społecznych (głównie politycznych) w mediach, jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół komunikowania politycznego, wpływu mediów na postawy, opinie i zachowania wyborcze, problematyki stronnictwa medialnej, manipulacji, propagandy oraz bezpieczeństwa medialnego, autor monografii *Medialna walka o dobrą zmianę. Obraz wyborów parlamentarnych w 2015 roku w wybranych mediach*, redaktor naukowy tomu *Medialne obrazy świata. Wybrane problemy społeczno-polityczne w mediach*, autor wielu artykułów naukowych.